

Отримано: 10.09.2019 р.

Прорецензовано: 15.09.2019 р.

Прийнято до друку: 20.09.2019 р.

e-mail: galinasagan@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2019-29-33-39

Саган Г. Відродження релігійного життя українців Югославії після Другої світової війни. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острого, 2019. Вип. 29. С. 33–39.

УДК 327(477+497. 1)

Галина Саган

ВІДРОДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано процес відродження релігійного життя українців Югославії після Другої світової війни. Окреслено коло проблем, які супроводжували відновлення релігійного життя в усіх його вимірах. Успіх справи вимагав від українців вирішення з одного боку матеріальної сторони питання, з іншого – вибороти у влади право на вільний національний розвиток. Чимало зусиль йшло також на гуртування самої української громади, спільними зусиллями якої можна було досягнути успіху у відродження повноцінного релігійного життя.

Ключові слова: українці Югославії, релігійне життя, Балкани, українська діаспора.

Halyna Sahan

THE REVIVAL OF RELIGIOUS LIFE OF UKRAINIANS OF YUGOSLAVIA AFTER WORLD WAR II

The paper contains the analysis of the process of revival of religious life of the Ukrainians of Yugoslavia after the Second World War. The research is based on the reports, memoirs and other materials which were published in the Ukrainian diaspora's periodicals such as "Nova Dumka" ("The New Thought", Zagreb), "Ukrainske Slovo" ("The Ukrainian Word", Novi Sad), "Nasha Hazeta" ("Our Newspaper", Novi Sad), "Nasha Hazeta" ("Our Newspaper", Vukovar), "Dumky z Dunaiu" ("The Thoughts from the Danube", Vukovar) and others.

The author outlines the set of problems that followed the process of the religious life renewal in all of its aspects. The problems were generated by the fact that the war caused heavy losses to the religious life of the Ukrainians of Yugoslavia. Namely, churches, parochial houses and monasteries which needed reconstruction were destroyed by fire. Moreover, active representatives of Ukrainian diaspora (primarily, priests) were persecuted by the punitive bodies. The reason for it was the fact that the new state system, which was atheist by its nature, required the implementation of a new policy regarding believers and clerical institutions that were functioning in Yugoslavia. The Greek Catholics, who together with the Roman Catholics were guarded by Vatican, were also considered the "traitors and enemies" of the socialist state. Contrastingly, despite official separation of church and state, the Orthodox clergy and believers were under unspoken protection of the authorities.

The success of the issue demanded from the Ukrainians, on the one hand, to find the solution to the financial side of the problem, and on the other, to acquire from the authorities the right to free national development. A lot of efforts were also put into the unification of the Ukrainian community, by whose joint efforts it could succeed in full revival of religious life. Thus, during the 1940s – 1990s the life of the religious community of the Ukrainians of Yugoslavia turned out to be quite complex. However, most problems were resolved: the ruined churches were rebuilt, new parishes were opened, cultural and educational activities at churches were organized. Furthermore, the priests worked selflessly in their parishes often serving several settlements in the same time.

Key words: Yugoslavian Ukrainians, religious life, the Balkans, Ukrainian diaspora.

Після Другої світової війни українці Югославії опинилися в дуже складних умовах на всіх рівнях їхнього буття: матеріальному, релігійному, національно-культурному. Коло проблем було породжене насамперед самою війною. Проте, українці зуміли подолати більшість негараздів та обладнати своє повоєнне життя. Особливий інтерес представляє процес відродження релігійної сфери, оскільки на

цьому базувалася і національна, і культурна складова діаспорян. Без релігії українці втратили б свою ідентичність і ментальність.

Поміж дослідників, які порушували ці важливі питання, варто згадати працю О. Румянцева [18]. Свою увагу він звернув, як правило, на облаштування діаспорного життя українців у Боснії та Воеводині. Наша стаття висвітлює процес налагодження релігійного життя в усіх тих регіонах, де мешкали українці, а це майже вся повоєнна Югославія. Для дослідження були використані звіти, спогади та інші матеріали, які друкувалися у діаспорних періодичних виданнях: «Нова думка» (Загреб), «Українське слово» (Новий Сад), «Наша газета» (Новий Сад), «Наша газета» (Вуковар), «Думки з Дунаю» (Вуковар) та інші. Низку документів презентує збірка «Українці Хорватії», де розміщено спогади таких діаспорян, як Б. Ліського, Я. Лещешина, Є. Мацяка та інших. Ці люди були не лише свідками, але й безпосередніми учасниками відродження цієї вкрай важливої сфери життя українців на Балканах.

Війна завдала великих втрат релігійному життю українців Югославії. Так, були спалені греко-католицькі храми у Бая-Луці, Печеї, Грубру, Стойдрагі, парафіяльні будинки у семи селах та жіночий монастир у Сошинцях [18, с. 233–234]. Через належність окремих українців Югославії до ОУН, осередки якого були створені і працювали під час війни на Балканах [5, с. 173–181], активні представники української діаспори, першими серед яких були священики, опинилися в полі зору каральних органів. За священиками полювали і енкаведісти, і влада т. зв. нової Югославії, яка по завершенні війни приступила до розбудови соціалізму. Поряд з цим новий державний устрій, атеїстичний за своєю суттю, вимагав впровадження нової релігійної політики щодо віруючих та тих церковних інституцій, які функціонували на території Югославії.

У найбільшу немілість потрапили католики, яких звинувачували у співпраці з НДХ (Незалежна Держава Хорватія), яка за підтримки фашистів функціонувала на частині югославських земель у роки Другої світової війни. Через таку позицію щодо югославських католиків влада агресивно-вороже сприймала будь-які контакти віруючих із Апостольською Столицею. Греко-католики, які разом з католиками знаходилися під опікою Ватикану, також були зараховані до «зрадників і ворогів» соціалістичної держави. Складна ситуація склалася в тих українських греко-католицьких парафіях Боснії, які знаходилися в одних населених пунктах з приходами Сербської ПЦ.

Православні клірики та віруючі попри те, що церква законодавчо була відділена від держави, перебували під негласним захистом владних інституцій.

Це було обумовлено кількома факторами. По-перше, Сербія, як головний осередок православ'я Югославії, стала центральною республікою ФНРЮ, що дозволяло етнічним сербам у багатьох випадках диктувати іншим республікам федерації свою релігійну політику. По-друге, сербська еліта переважала серед представників владних структур, а самі серби складали половину населення федерації. Відтак чи не найважливішим чинником, який завжди викликав схвалення широких мас югославської громадськості була державна політика сприяння православ'ю як конфесії, що найбільше зазнала гонін у роки Другої світової війни. У такій ситуації православне духовенство почувало себе досить упевнено і без зайвого застереження серед своїх прихожан поширювало агітацію про те, що греко-католики складають «загрозу їхньому православ'ю» [9, с. 164].

З цієї причини деякі українські греко-католицькі парафії у Боснії (Камениця, Стара Дубрава, Липиниця), добре облаштовані до війни, почали завмирати наприкінці 40-х – на початку 60-х років ХХ ст. [21, с. 11].

Більшість віруючих з цих та інших парафій покидали обжиті місця і відправлялися до більш багатих північних регіонів Югославії. Це були Бачка (Сербія) і Славонія (Хорватія) [9, с. 164]. Ці місцевості приваблювали не тільки кращими економічними показниками, але й тим, що, наприклад, у Бачці сформувалася стійка українська громада ще з перших хвиль переселенців з України, на допомогу якої сподівалися переселенці з Боснії. А в Хорватії, як республіці з переважно католицьким населенням, був відсутній тиск православних, що породжувало надію на більш спокійнішу організацію релігійного життя уніатів.

Українські переселенці з Боснії об'єктивно активізували національно-культурне життя тих регіонів, де вони поселялися. Справа у тому, що національна та релігійна свідомість в українських селах Боснії у порівнянні з тими регіонами, де українці були у меншості, мала своєрідний національний, соціально-побутовий вияв. Окрім цього зазначимо, що економічна та соціальна відсталість корінних боснійців стримувала асиміляцію українських переселенців. Це було підсилено зв'язками з довоєн-

ною Західною Україною та наполегливою просвітницькою працею священників, які були вихованцями Української Богословської Академії у Львові.

Таблиця 1

Греко-католицькі парафії у Боснії

Парафія (к-ть осіб)	1922	1934	1940	1941	1943	1962	1974	1985	Роки заснування громади
Пнявор	3054	1700	1850	1850	2238	1067	1305	1048	1900
Дев'ятина	1659	1500	1500	1500	2060	750	563	432	1906
Ст. Дубрава	1621	750	895	895	900	?	30	30	1906
Козарац	865	1100	1150	1150	1420	1108	790	830	1910
Баня-Лука	670	500	700	700	728	800	1115	912	1917
Лішня	-	650	1135	1135	1757	1066	640	402	1931
Дервента	-	800	1487	1550	1354	1000	550	300	1931
Липиница		700	900	900	1186	337	214	?	1933
Камениця	-	700	750	750	790	?	25	?	1933
Цировляни	-	-	450	500	720	526	512	136	1934
Всього	7869	9400	10817	10930	13153	6654	5744	4360	
Священники	5	9	10	10	8	7	7	5	

Тому, коли після Другої світової війни українці з Боснії потрапляли до інших регіонів Югославії, вони приносили з собою вже втрачену атмосферу українства, що об'єктивно сприяло активізації тут національного та релігійного життя. Окрім цього, у тих хорватських регіонах, куди прибували по війні переселенці з Боснії, українці зазнали значних людських, матеріальних та моральних втрат. Так, із 260 осіб, загинувших переважно у концтаборі в Ясеновац від режиму усташів, 70 були українці. Майже кожна українська родина в Липовлянах та Новій Суботиці залишилася без годувальника. Вся важка праця лягла на плечі жінок. Проте всі ці складності лише зміцнювали національну та релігійну свідомість українців.

Нелегко довелося новоприбулим українським родинам, які вимушені були братися за будь-яку роботу у лісі чи цегельні, найматися до місцевих господарів тощо. Це сприяло їх швидкій інтеграції у парафіяльне та суспільне життя української громади. Згодом переселенці почали «задавати тон» церковного та культурного життя українців у хорватських селах. Провідна роль у переселенні та облаштуванні українців на нових місцях належала греко-католицьким священникам, серед яких особливо відзначимо липовлянського отця Богдана Мизя, який доклав чимало зусиль, аби зберегти релігійну та національну свідомість українців як у парохії, так і поза нею.

Комуністична влада Югославії не була зацікавлена у зростанні національної та релігійної свідомості ні українців, ні інших народів, які населяли федерацію. Тому й українські священники зазнали політичних гонінь. Звинувачення були стандартними: антидержавна діяльність, співпраця з усташами. 1950 року за антикомуністичну пропаганду ув'язнили о. Михайла Каминецького. Незважаючи на виправдальний вирок суду (процес тривав більше року), влада депортувала священника, пославшись на те, що у нього відсутнє громадянство.

1957 року прокотилася хвиля репресій проти священників: Петра Шлапака з Белграда засудили на 8 років; о. Фелікса Біленького з Лішні – на 5 років; о. Михайла Юриста з Козарца – на 3 роки; о. Григорія Біляка з Пнявора – на 1 рік [22, с. 5]. Крім того, практикувалися репресивні заходи іншого характеру. Так, 1948 року з українських парафій «народна влада» вилучала, нібито для перепису, церковні документи (метрики, хроніки, списки тощо) й донині вони не повернуті громадянам [3, с. 126]. Для багатьох українських родин це було чи не єдине джерело для з'ясування їх релігійного та національного походження. Окрім того, у Дев'ятині був зламаний поставлений першими українцями-переселенцями, хрест. Оскільки українці вважали його символом національної духовності в Боснії, вже наступного дня він був відновлений [2, с. 46–47].

Траплялися приклади конфліктів українських священників з католицьким духовенством. Так, 1958 року в семінарії у Загребі, де більшість семінаристів були українцями, ректор заборонив студентам розмовляти українською у класах та їдальні. Пізніше заборонили і русинську говірку, що викликало постійні протести семінаристів. До цих утисків, що мали виражене антиукраїнське забарвлення, додалися матеріальні збитки, який завдав землетрус 1969 року у Боснії.

Внаслідок стихії були зруйновані та пошкоджені церкви та парафіяльні будинки у Лішні, Хорвача-нах, Бреку, Козарцю, Дев'ятині, Прияворі та інших населених пунктах [18, с. 234–235]. Без сумніву, всі ці фактори дуже підривали і так хитке матеріальне та духовне становище української діаспори у повоєнній Югославії. Проте ні суб'єктивним, ні об'єктивним причинам не вдалося зламати дух українства, сподівання та віру в нормалізацію ситуації.

Частина пошкоджених церковних приміщень у Боснії були відновлені. Не менш актуальним залишалося питання відкриття нових парафій у Воєводині та Хорватії, куди переселялися українські родини з Боснії. Оскільки разом з переселенцями на нові землі переходили і священники, то дефіцит духовенства тут не відчувався. Відсутність культових приміщень змушувала переселенців прилаштовуватися до нових умов. На перших порах священники здійснювали церковні обряди у житлових будинках. Згодом почали створюватися нові парафії у Воєводині та Славонії. 1956 р. заснували парафію та монастир Святої Трійці отців Василіан у Кулі [7, с. 63], 1960 р. парафію – у Вербасі, 1965 р. – в Інджії. Українці долучалися до раніше заснованих русинських парафій у Нові Саді, Шиді, Бачинцях, Руському Керестурі, Коцурі, Господинцях. Через переселення українців до Славонії заснували в 1962 р. парафію у Вуковарі [18, с. 236].

Велику роль у розбудові релігійного життя української громади відігравав особистісний фактор. Маємо на увазі душпастирів, які присвячували своє життя облаштуванню та службі у греко-католицьких українських парафіях. Зокрема з великою вдячністю згадують отця Стефана Пітку – засновника української греко-католицької парафії в місті Інджія, що у Сербії. Висвячення на священника отця Стефана відбулося в серпні 1964 р. крижевським єпископом Гавриїлом Букатком. А вже через рік о. Стефан заснував парафію в Інджії. Перші богослужіння відбувалися в прилагодженій для цього хаті, але завдяки старанням пастора досить швидко збудували церкву. Тут отець Стефан організовував і принагідні національні урочистості. Поряд з цим о. Стефан заснував українську греко-католицьку парафію в Белграді, яку було відкрито 1966 р. Під церковне приміщення купили будинок, на кошти, зібрані в українських греко-католицьких парафіях єпархії [6, с. 55].

Стефан Пітка також був активним громадським діячем, відіграв вагомий роль у культурницькому житті української діаспори. Він вважається одним із засновників Світового Конгресу Українців, на якому С. Пітка був єдиним представником від Східної Європи. Допомігав розбудовувати греко-католицькі парафії українців в Канаді, Німеччині та інших країнах [6, с. 55].

Не менш героїчними були старання вуковарського пароха Дмитра Стефанюка, який своїми силами 17 березня 1962 р. організував парафію у Вуковарі. Богослужіння спочатку відправляв у власному будинку. На будівництво храму не вистачало коштів, тому 1968 р. відправився до Вінніпега, де серед української діаспори зібрав гроші для будівництва. З його поверненням відразу було зведено храм.

Тільки-но завершили будівництво, як трапилося лихо – велика повінь завалила церкву. Однак Д. Стефанюк не здавався. Він віднайшов кошти і побудував новий, у модерному стилі храм Христа Царя. Коли встановлювали іконостас, розпочалися військові дії. Під час боїв за Вуковар церква зазнала значних пошкоджень. 1998 р., після того, як Вуковар знову опинився під опікою хорватської влади, о. Дмитро черговий раз розпочав відбудову парафіяльної церкви. Йому допомагали ті українці, які залишилися в місті. У підвалі церкви відправляли Богослужіння. Через похилий вік Д. Стефанюку не вдалося довершити відбудову храму – це здійснили вже молодші священники [4, с. 13].

Завдяки старанням таких людей, українська греко-католицька громада Югославії упродовж 1945–1970-х рр. мала 9 парафій і була згуртована в рамках Крижевської єпархії. За цей період підготували 34 українських священників. У 60-х роках ХХ ст. єпархія поділялася на чотири вікаріати: Воєводинський, Боснійсько-Славонський, Жумберацький та Македонський. Майже всі українці опинилися в межах перших двох. Наприкінці ХХ ст. Крижевська єпархія загалом нараховувала 26 парафій, розкиданих майже по всій Югославії. Також єпархія мала 15 монастирів (серед яких лише один чоловічий – отців Василіан) в Осієку, Нові Саді, Шиду, Міклошевцях, Вуковарі, Загребі та ін. Обслуговували єпархію 55 священників [12, с. 150].

Представники української діаспори також були прихожанами й інших конфесій, насамперед православ'я. В Югославії наприкінці 90-х років ХХ ст. існувала одна українська православна община, створена в Поточанах (Хорвачанах) у 20–30-х роках ХХ ст. Там раз на місяць сербський священник відправляв службу [13, с. 17].

Військові події в першій половині 90-х р. ХХ ст. завдали значної шкоди українським греко-католицьким парафіям в Югославії. Багато храмів було знищено, частина зазнала сильних руйнувань.

Відразу після припинення військових дій до обжитих місцевостей поверталися люди і разом з власним житлом відбудовували і церкви. Через брак коштів громада сходилася і самотужки піднімала з руїн храм. У Хорватії віруючі отримали певну фінансову підтримку від Міністерства з відновлення та розвитку. Допомогали відбудовувати храми і майстри з України. Так, до села Канижі прибули хужожники з Тернопільщини, які розписали церкву за символічну ціну, що було вагомою допомогою для канижанської парафії [19, с. 22–23].

Незважаючи на те, що в часи соціалістичної Югославії пропагувався атеїзм, з 70-х років XX ст. в країні практично не було переслідувань за релігійну діяльність. Вільно поширювалася література, яку видавала єпархія («Християнський календар», «Єпархіяльний вісник») або окремі парафії. Через пресу церква мала великий вплив на населення. Духовна періодика мала популярність і миттєво розходила між прихожанами. Загалом потрібно відзначити, що упродовж 60–70-х років XX ст. українці активно відновлювали релігійне життя в Югославії [15, с. 41]. Церква ставала осередком не тільки духовного єднання, але й національного буття діаспори.

Провідна роль та успіх справи залежав насамперед від активності священників. Такі пастори встигали організовувати не лише релігійне життя в парафії, але й культурно-просвітницьку роботу. Так, 1985 р. було призначено нового декана в Боснії. Ним став прняворський священник Петро Овод – надзвичайно активний громадський діяч. Однією з його перших ініціатив було облаштування Українського духовного центру, який мав працювати на користь усіх українців Югославії. Будівництво приміщення під центр тривало кілька років, а фінансові засоби збиралися по всьому світі, особливо в заокеанській діаспорі. Робота була завершена 1988 року. В одній частині приміщення розмістили сестер-василіанок, а інше – використовували для культурно-просвітницької роботи [18, с. 138].

Однією з ініціатив Петра Овода був приїзд до Боснії дітей, які зазнали впливу від аварії на Чорнобильській АЕС. Гостей приймали у Прняворському духовному центрі, а також безпосередньо в українських родинах. Всього до Боснії тоді прибуло 72 дитини. Прняворську ініціативу підхопили інші парафіяни і час від часу з України приїжджали діти до Боснії, Воєводини та Хорватії [16, с. 35–44].

З розпадом СФРЮ і утворенням нових незалежних держав на початку 90-х років XX ст., виникла об'єктивна необхідність облаштування нової церковної структури греко-католиків колишньої Югославії. Вірні Бачки, Срему, Македонії опинилися територіально віддаленими від Крижевського єпископа, який знаходився у Загребі. Доки визрівали умови для такої реорганізації, греко-католикам ще добрих десять років, долаючи комунікативні перепони, доводилося підтримувати зв'язки з єпархіяльним керівництвом у Загребі. 2002 р., за розпорядженням Папи, було засновано окремий Апостольський екзархат у Македонії.

Першим екзархом було призначено Якима Гербута. Через рік, 2 листопада 2003 р. заснували Апостольський екзархат греко-католиків у Сербії і Чорногорії, який об'єднав 18 парафій. Екзархом призначили українця Георгія Ждурджара. На святкування з нагоди утворення екзархату, яке проходило у Руському Керестурі, прибуло понад 30 владик з різних країн Європи, представники дружніх конфесій (90 священників), гості з посольства України та ін. [17, с. 8–9]. Тепер щороку в Руському Керестурі збирається не менш поважна громада гостей, які приїжджають, аби відсвяткувати цю важливу дату в житті як української греко-католицької спільноти, так і світової загалом.

До 2005 р. адміністративний центр екзархату розташовувався в Керестурі. Згодом купили нове приміщення у Нові Саді і з 1 січня 2006 р. там почала функціонувати резиденція екзарха. Греко-католицький Апостольський екзархат у Сербії і Чорногорії має самостійну церковну структуру. Були створені органи управління: рада екзархату, колегія священників, рада священників, низка комісій, які разом з владику організовують життя екзархату і його парафій. Також екзархат почав видавати «Вісник Апостольського екзархату». Наприкінці 2005 р. закінчили переклад і видали Новий Заповіт русинською мовою. Через активну роботу пасторів було засновано дві нові парафії 2003 р. в Крачуно та Суботиці, 2004 р. поновили парафію в Белграді, яка була створена ще 1930 р. і не працювала з початку Другої світової війни [1, с. 8–9].

Керівництво Крижевської єпархії наприкінці 90-х років XX ст. почало активно втручатися у політичні питання, пов'язані з т. зв. русинським питанням, трактуючи його таким чином, що русини – це окремий народ, а не частка українського, і з 90-х років минулого століття лідери їхньої громадської організації «Руська матиця» стали вимагати створення окремої русинської держави. Посіявши розбрат між двома частинами української діаспори – русинами та українцями, як показав історичний

досвід, легше провести процес асиміляції народу і позбавити державні інституції багатьох проблем, на що й розраховують ті державні чиновники, які цьому сприяють. Єпископ Крижевської єпархії Кир Славомір, який 1990 р. благословив створення та діяльність «Союзу русинів та українців Югославії», після кількох візитів до Загреба і зустрічей з керівництвом «Руської матиці» з другої половини 90-х років ХХ ст. почав відкрито підтримувати розкол між русинами та українцями [20, с. 8]. Такі дії Кир Славоміра суперечать історичній правді і християнській моралі, яка вчить єднатися, а не сіяти ворожнечу, до того ж між вірними однієї єпархії. Не так діяли його попередники – єпископи Діонізій Няраді та Гавриїл Букатко, які присвятили своє життя створенню міцної релігійної спільноти у Крижевській єпархії, де плекалися національні традиції народів, які були прихожанами єпархії.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Насамперед, слід зазначити, що практично всі представники української діаспори залишалися вірними греко-католицької церкви. Лише невелика частка українців стала прихожанами православних чи інших конфесій. Для українців греко-католицька віра мала своєрідну національну зорієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національними традиціями, і тому церква виховувала не тільки релігійну, але й національну свідомість українців.

Слід відзначити, що в порівнянні з періодом до Другої світової війни, релігійне життя у 40–90-ті роках ХХ ст. українців в Югославії було менш активним. Такий стан справ був обумовлений низкою факторів. По-перше, військовими подіями Другої світової війни та міжетнічними конфліктами на початку 90-х років ХХ ст., у результаті яких українські греко-католицькі парафії зазнали людських, матеріальних та духовних втрат. По-друге, побудова соціалізму в Югославії базувалася на применшенні ролі релігії в житті громадськості та гоніннями на священників у повоєнні роки (після Другої світової війни) як антидержавних діячів. По-третє, періодичні конфлікти уніатів з іншими конфесіями негативно впливали на релігійну діяльність українських греко-католицьких парафій. Прикро, що руйнівну роль у релігійному житті української діаспори інколи відігравало, т. зв. русинське питання, яке використовувалося, і на жаль, експлуатується й нині окремими як українськими, так й іноземними політиками для реалізації своїх амбітних політичних намірів.

Отже, період 40–90-х років ХХ ст. в житті релігійної громади українців Югославії видався досить складним. Проте більшість проблем було подолано: відбудували зруйновані храми, відкрили нові парафії, організували культурно-просвітницьку діяльність при церквах, священники самовіддано працювали у своїх парафіях, обслуговуючи кілька населених пунктів відразу. Всі ці дії починалися з ініціативи невеликої групи активістів у тому чи іншому українському осередку. Згодом такі ідеї знаходили підтримку серед широких кіл української громади, що не лише пробуджувало національну та релігійну ідентичність, але й допомогло їх зберегти і зміцнити впродовж складних 40–90-х років ХХ ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Афіч М. Пошвєцена резиденция егзарха у Новим Садзе. *Думки з Дунаю*. Вуковар, Літопис Союзу Русинох и Українцох Рєспублїки Горватскєй, 2005. С. 8–9.
2. Барщевський І. о. Михайло Юриста в моїх споминах. Його життя, праця і доба (1897–1982). Славонський Брод: Видання Славонського деканату 3, 2007. 92 с.
3. Барщевський І. Українці у бродсько-посавській області. *Українці в Хорватії. Книга перша*. Загреб, 2004. С. 125–139.
4. Бл. п. о. Дмитро Стефанюк (1920–2003). Лист співчуття. *Наша газета*. Вуковар, 2003. № 17 (7 вересня). С. 13.
5. Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії. *Українці Хорватії. Книга перша*. Загреб, 2002. С. 173–181.
6. Гочан М. Вічна пам'ять – отець Стефан Пітка. *Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя*. Новий Сад, 2006. Ч. 10. С. 55–57.
7. Комбіль Я. Греко-католицька парафія в Кулі. *Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя*. Новий Сад, 2007. Ч. 13. С. 63.
8. Лаврів Р. З пам'яті народної (II). Спогади Дмитра Мороза, Лішня. *Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Рєспублїки Хорватїя*. 1981. Р. Х. № 28. С. 51.
9. Лещинин Я. Сьогодення українців західної Славонії і Мославини. *Українці Хорватії*. Загреб, 2002. Книга перша. С. 164–167.
10. Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот. *Українці Хорватії*. Загреб, 2002. Книга перша. С. 69.
11. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945). *Українці Хорватії*. Загреб, 2002. Книга перша. С. 38–50.

12. Лучечко І. Українські поселення в Югославії. *Альманах Українського Народного Союзу*. Нью-Йорк, 1985. № 75. С. 148–150.
13. Ляхович М. Хресна дорога українців Боснії. Ужгород, 1993. С. 17.
14. Мацяк Є. Українці в Хорватії. *Українці Хорватії*. Загреб, 2002. Книга перша. С. 51–61.
15. Мирицький П. Спогад про українські передачі по радіо Баня-Лука 1981–1991 рр. *Українське слово: часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя*. Новий Сад, 2007. Ч. 11. С. 41.
16. Овад П. 100 років парафії в Прняворі. *Українське слово: часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя*. Новий Сад, 2000. Ч. 8. С. 35–44.
17. Розпочати нові бок нашої церковної історії. *Думки з Дунаю*. Вуковар, Літопис Союзу Русинів і Українців Республіки Хорватської, 2005. С. 8–9.
18. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1999 роках. Київ, 2008. 256 с.
19. Ступак М. Торжество у Канижі. *Нова думка: часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія*, 1998. № 104. С. 22–23.
20. Тамаш Ю. Збереження християнської і національної ідентичності русинів і українців Югославії: проблеми та їх розв'язання. *Глас Союзу*. Новий Сад, Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2004. № 6–7. С. 8.
21. Українці в Боснії – статистичні дані. Дані зібрав о. Іван Баршчевський. *Українське слово: видання товариства «Просвіта»*. Новий Сад, 2007. С. 11.
22. Юриста М. Ювілею отця Фелікса Біленького. *Наша газета*. Новий Сад, 2003. № 15. С. 5.

References

1. Afych M. Poshvetsena rezydentstva ehzarkha u Novym Sadze. *Dumky z Dunaiu*. Vukovar, Litopys Soiuзу Rusynokh i Ukraintsokh Respublyky Horvatskei, 2005. S. 8–9.
2. Barshchevskiy I. o. Mykhailo Yurysta v moikh spomynakh. Yoho zhyttia, pratsia i doba (1897–1982). Slavonskyi Brod: Vydannia Slavonskoho dekanatu 3, 2007. 92 s.
3. Barshchevskiy I. Ukraintsi u brodsko-posavskii oblasti. *Ukraintsi v Khorvatii*. Zahreb, 2004. Knyha persha. S. 125–139.
4. Bl. p. o. Dmytro Stefaniuk (1920–2003) Lyst spivchuttia. *Nasha hazeta*. Vukovar, 2003. № 17 (7 veresni). S. 13.
5. Burda S. Istorii i aktualni problemy ukraintsiv ta rusyniv Khorvatii. *Ukraintsi Khorvatii*. Zahreb, 2002. Knyha persha. S. 173–181.
6. Hochan M. Vichna pamiat – otets Stefan Pitka. *Ukrainske slovo: chasopys ukraintsiv u Yuhoslavii z pytan kultury, literatury ta suspilnoho zhyttia*. Novyi Sad, 2006. Ch. 10. S. 55–57.
7. Kombil Ya. Hreko-katolytska parafiia v Kuli. *Ukrainske slovo: chasopys ukraintsiv u Yuhoslavii z pytan kultury, literatury ta suspilnoho zhyttia*. Novyi Sad, 2007. Ch. 13. S. 63.
8. Lavriv R. Z pamiaty narodnoi (II). Spohady Dmytra Moroza, Lishnia. *Nova dumka: chasopys Soiuзу rusyniv i ukraintsiv Respubliky Khorvatii*. 1981. R. X. № 28. S. 51.
9. Leshcheshyn Ya. Sohodennia ukraintsiv zakhidnoi Slavonii i Moslaviny. *Ukraintsi Khorvatii*. Zahreb, 2002. Knyha persha. S. 164–167.
10. Lyskyi B. Anton Ivakhniuk – velykyi ukrainsko-khorvatskyi patriot. *Ukraintsi Khorvatii*. Zahreb, 2002. Knyha persha. S. 69.
11. Lyskyi B. Z diialnosti ukrainskykh studentiv u Khorvatii (1920–1945). *Ukraintsi Khorvatii*. Zahreb, 2002. Knyha persha. S. 38–50.
12. Luchechko I. Ukrainski poselennia v Yuhoslavii. *Almanakh Ukrainskoho Narodnoho Soiuзу*. Niu-York, 1985. № 75. S. 148–150.
13. Liakhovych M. Khresna doroha ukraintsiv Bosnii. Uzhhorod, 1993. S. 17.
14. Matsiakh Ye. Ukraintsi v Khorvatii. *Ukraintsi Khorvatii*. Zahreb, 2002. Knyha persha. S. 51–61.
15. Myrskyi P. Spohad pro ukrainski peredachi po radio Bania-Luka 1981–1991 rr. *Ukrainske slovo: chasopys ukraintsiv u Yuhoslavii z pytan kultury, literatury ta suspilnoho zhyttia*. Novyi Sad, 2007. Ch. 11. S. 41.
16. Ovad P. 100 rokiv parafii v Prniavori. *Ukrainske slovo: chasopys ukraintsiv u Yuhoslavii z pytan kultury, literatury ta suspilnoho zhyttia*. Novyi Sad, 2000. Ch. 8. S. 35–44.
17. Rozpochaty novy bok nashei tserkovne istorii. *Dumky z Dunaiu*. Vukovar, Litopys Soiuзу Rusynokh i Ukraintsokh Respublyky Horvatskei, 2005. S. 8–9.
18. Rumiantsev O. Halychyna – Bosniia – Voievodyna: ukrainski pereselentsi z Halychyny na terytorii yuhoslavskykh narodiv v 1890–1999 rokakh. Kyiv, 2008. 256 s.
19. Stupiak M. Torzhество u Kanyzhi. *Nova dumka: chasopys Soiuзу rusyniv i ukraintsiv Respubliky Khorvatii*, 1998. № 104. S. 22–23.
20. Tamash Yu. Zberezhennia khristyianskoi i natsionalnoi identychnosti rusyniv i ukraintsiv Yuhoslavii: problemy ta yikh rozv'iazannia. *Hlas Soiuзу*. Novyi Sad, Soiuз rusyniv i ukraintsiv Serbii i Chornohorii, 2004. № 6–7. S. 8.
21. Ukraintsi v Bosnii – statystychni dani. Dani zibrav o. Ivan Barshchevskiy. *Ukrainske slovo: vydannia tovarystva «Prosvita»*. Novyi Sad, 2007. S. 11.
22. Iurysta M. Yuvileiu ottsia Feliksa Bilenskoho. *Nasha hazeta*. Novyi Sad, 2003. № 15. S. 5.